

Т. В. Романова,
к. е. н., доцент, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка
О. О. Пузаненко,
студент, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

НЕДЕРЖАВНІ ПЕНСІЙНІ ФОНДИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано діяльність недержавних пенсійних фондів, досліджено основні показники системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Зроблені висновки про перспективи розвитку НПФ в Україні.

The activities of pension funds, indicators voluntary pension system in Ukraine are analyzed. Conclusions about the prospects of NBFs in Ukraine has done.

ВСТУП

На сучасному етапі трансформаційних перетворень економіка України потребує досить потужних інвестиційних інститутів, що забезпечить можливість впроваджувати та реалізовувати соціальні програми з метою підвищення добробуту суспільства. Структура інвестиційних залучень повинна налічувати достатню кількість джерел. Більшість країн, що змогли перескочити декілька технологічних укладів, імпортували лише технології для розвитку, а кошти використовувалися здебільшого залучені за рахунок внутрішніх позик у населення.

Після значних економічних реформ економіка має можливість залучати кошти населення без акумуляції їх в бюджеті держави шляхом створення недержавних пенсійних фондів (НПФ). Ці інститути покликані забезпечити гарантовану безбідність громадян пенсійного віку, що безпосередньо приймають участь в таких фондах. Важливою функцією даних установ є залучення коштів громадян для подальшого їх використання в інвестиційній діяльності як в національні підприємства, так і в підприємства, що не є резидентами держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання колективного інвестування та управління активами недержавних пенсійних фондів вивчались західними спеціалістами, серед яких: Дж. М. Кейнс, Д. Норт, Г. Лоренс, К. Бейлі, Л. Гітман, Ф. Хайек.

До наукових та практичних розробок вітчизняної економічної науки у сфері недержавного пенсійного забезпечення слід віднести праці таких вчених, як: Н.І. Версаль [3], Ю.С. Смоляр [5], Л. Лузгіна [2], Д. Гамаковська [4], В. Поворозник [6], Ю. Вітка [7], В. Зеленко [12], Л. Момотюк [11], В. Левченко [13], М. Лазебна [15], Р. Малий [16], С. Ніколаєва [17] та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження інституту недержавних пенсійних фондів, аналіз основних показників їх діяльності, нормативно-правового забезпечення їх функціонування та перспектив розвитку НПФ в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У 2004 р. Верховна Рада України в межах пенсійної реформи прийняла Закон "Про недержавне пенсійне

забезпечення" з останніми змінами та доповненнями від 08.07.2011, відповідно до якого в Україні з'явилися недержавні пенсійні фонди — фінансові установи нового типу, діяльність яких базується на принципах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень. Фонд залучає пенсійні внески фізичних і юридичних осіб, інвестує кошти з метою їх захисту від інфляції та примноження, а пізніше здійснює пенсійні виплати за рахунок накопичених пенсійних активів.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється: — пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;

— страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довгочасної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до Закону "Про недержавне пенсійне забезпечення" та законодавства про страхування;

— банківськими установами відповідно до законодавства шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законом [1].

Відповідно до законодавчих норм існує розгалужена структура недержавного пенсійного забезпечення, про те це і ускладнює реалізацію основної мети діяльності, адже кожен елемент приносить в систему свої недоліки в роботі, що надалі призводить до незрозумілості та недостовірності висвітлення діяльності таких фондів.

Недержавні пенсійні фонди можуть здійснювати наступні види виплат:

- 1) пенсія на визначений строк;
- 2) одноразова пенсійна виплата.

Розміри пенсійних виплат визначаються, виходячи з сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений строк згідно з методикою, затвердженою національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Таблиця 1. Основні показники системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Показники	Період (наростаючим підсумком)					
	II кв. 2010	III кв. 2010	IV кв. 2010	I кв. 2011	II кв. 2011	III кв. 2011
1	3	4	5	6	7	8
Кількість НПФ (на кінець періоду)	107	102	101	100	97	97
Кількість адміністраторів НПФ (на кінець періоду)	43	43	43	41	41	40
Інші фінансові установи* (на кінець періоду)	1	1	1	1	1	1
Включено до Державного реєстру НПФ (за період)	0	0	2	0	0	0
Виключено з Державного реєстру НПФ (за період)	1	5	2	0	3	0
Включено до Державного реєстру адміністраторів НПФ (за період)	0	0	0	0	0	0
Виключено з Державного реєстру адміністраторів НПФ (за період)	1	0	0	2	0	1
Пенсійні активи (наростаючим підсумком з початку діяльності), млн грн.:	984,6	1057,3	1144,3	1221,4	1265,9	1306,4
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами (наростаючим підсумком з початку діяльності) (тис. осіб)	500,1	484,3	569,2	557,6	557,2	558,3
Кількість укладених пенсійних контрактів (наростаючим підсумком з початку діяльності) (тис. шт.), з них:	64,6	66,9	69,7	70,6	69,7	72,2
з фізичними особами	50,6	52,8	54,5	55,4	56,4	58,2
Фізичними особами-підприємцями	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
з юридичними особами	13,8	14,1	15,2	15,1	13,2	13,9
Загальна сума пенсійних внесків (наростаючим підсумком з початку діяльності) (млн грн.), з них:	840,2	887,3	925,4	967,2	1010,3	1060,2
від фізичних осіб	35,9	38,0	40,7	43,0	45,3	47,6
від фізичних осіб-підприємців	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
від юридичних осіб	804,1	849,2	884,6	924,0	964,7	1012,3
Сума інвестиційного доходу (наростаючим підсумком з початку діяльності) (млн грн.), у т.ч.	322,8	359,2	433,0	488,9	511,0	519,7
Здійснено пенсійних виплат (наростаючим підсумком з початку діяльності), (млн грн.)	126,9	143,8	158,2	172,0	187,3	200,5
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів (наростаючим підсумком з початку діяльності), (млн грн.)	56,2	60,0	64,6	69,4	74,5	79,5

Основним завданням системи недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) є надання учасникам цієї системи додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат, за рахунок сформованих пенсійних накопичень [2]. НПЗ дає змогу забезпечити формування нових джерел інвестиційних ресурсів для інвестування в різні сектори економіки, а також створити умови для додаткового стимулювання розвитку ринку капіталів, здешевлення кредитів та підвищення ліквідності фондового ринку.

На сьогодні, недержавний пенсійний фонд — це найбільш надійний спосіб забезпечити пенсійні виплати, окрім державного пенсійного забезпечення, оскільки відповідно до законодавства України недержавний пенсійний фонд не може бути оголошеним банкрутом. Над НПФ передбачений потрійний нагляд держави: Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг, Державною комісією з цінних паперів і фондового ринку, Національним банком України [1]. Ці органи контролюють НПФ у щоденному режимі й за необхідності можуть прямо впливати на роботу фондів для збереження накопичень громадян. Більше того, всі НПФ зобов'язані захищати активи від інфляції. Фонди інвестують власні активи та заощадження у вигляді пенсій-

Рис. 1. Динаміка основних показників системи НПЗ в Україні

них внесків у різні інструменти, вартість яких зростає в умовах інфляції. Держава, зі свого боку, встановила тверді вимоги до надійності таких інструментів і обмежує інвестиційні можливості НПФ, зобов'язуючи їх диверсифікувати інвестування. Кількість інвестиційних кошків, у які розміщені накопичення учасників — показник надійності фонду. Таким чином, приватний пенсійний фонд — це не просто альтернативний засіб накопичення та інвестування заощаджень, а один із способів забезпечення довгострокових платежів після виходу на пенсію.

Інвестування пенсійних коштів відбувається тільки в активи визначених законодавством категорій на засадах безпечності, прибутковості, ліквідності, диверсифікованості в порядку, передбаченому чинним законодавством для кожного фінансового посередника, тобто — у спосіб, що забезпечує останньому конкурентну прибутковість за мінімальної ризикованості і належної ліквідності інвестиційного портфеля.

Регулювання структури портфеля інвестицій пенсійних фондів має на меті зниження ризикованості капі-

таловкладень і унеможливлення значних розбіжностей у результаті їхньої діяльності. З другого боку, такі обмеження, хоч і дають змогу уникнути надмірного зосередження ризику, можуть перешкоджати досягненню бажаного ступеня диверсифікації інвестиційного портфеля [5].

Важливою особливістю даної, досить нової для України сфери діяльності, є те, що, окрім соціально-захисної функції, недержавні пенсійні фонди відіграють роль інвесторів, що мають у своєму розпорядженні ресурси, які можуть бути використані в інвестиційній сфері досить довгий час, що відповідно є запорукою для стабільного зростання економіки країни. Діяльність недержавних пенсійних фондів є досить потужною базою для створення ефективного механізму розвитку ринку цінних паперів, розподілу капіталу між галузями економіки, зумовлює стабільну діяльність фондового ринку та виходу його на міжна-

родний рівень.

Кошти, що акумулюються на рахунках учасників НПФ, є значним джерелом інвестицій в розвинутих країнах. Основною особливістю недержавних пенсійних фондів є те, що основною метою їх діяльності є отримання коштів у довгострокове користування з подальшим інвестуванням та узгодженням власних потоків внесків і виплат. Це дозволяє розвивати ринок довгострокового запозичення, якого потребує теперішня економіка.

Недержавні пенсійні фонди в Україні демонстрували високі темпи зростання протягом останніх п'яти років, що свідчить про значний потенціал для розвитку. Проте, не дивлячись на високі відносні показники приросту, в абсолютному вимірі рівень розвитку системи НПФ залишається на низькому рівні. Так, активи НПФ у загальній грошовій масі займають лише 0,1%, а кількість учасників системи недержавного пенсійного страхування складає менше 1% від загальної кількості населення України [6]. Розмір залучених пенсійних внесків є незначним для забезпечення можливості здійснення диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти.

Проведемо аналіз статистичних показників діяльності НПФ в Україні (табл. 1).

Згідно даних, станом на 30.09.2011 року в Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 97 недержавних пенсійних фондів та 40 адміністраторів НПФ, при цьому було укладено 72200 пенсійних контрактів, з яких 13950 вкладників, або 24%, — юридичні особи, на яких припадає 1012,3 млн грн. пенсійних внесків (95,5% від загально-

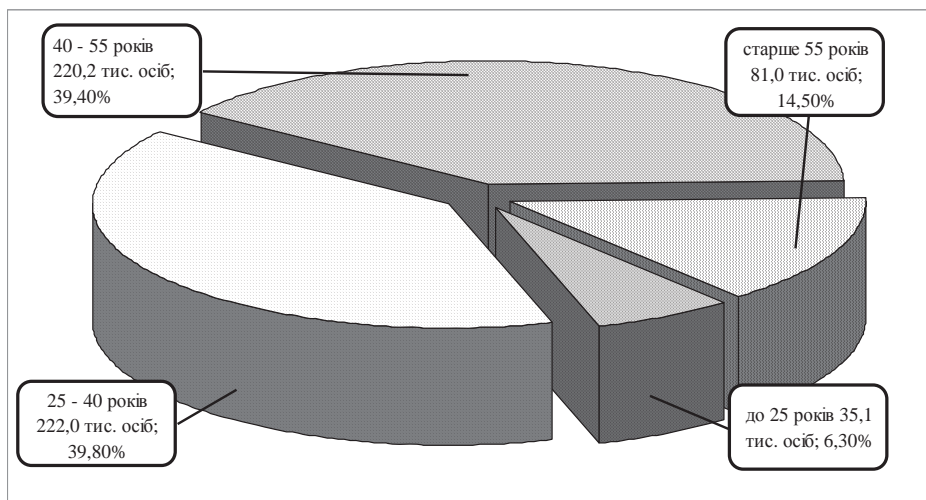

Рис. 2. Розподіл учасників НПЗ за віковими групами

го обсягу пенсійних внесків за системою НПЗ), а 58250 вкладників, або 96 %, — фізичні особи. Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) станом на 30.09.2011 року становили 200,5 млн грн., збільшившись протягом другого кварталу 2011 року на 7 %. Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на 30.09.2011 було здійснено пенсійних виплат (одноразово та на визначений строк) 60800 учасникам, тобто 9,2% учасників від їхньої загальної кількості отримали пенсійні виплати [10].

Основні показники системи недержавного пенсійного забезпечення представлені на рис. 1.

Вікова структура учасників НПЗ на 30.09.2011 року представлена на рис. 2.

Станом на 30.09.2011 року серед учасників НПФ переважну більшість становили особи віком від 40 до 55 років, а саме — 39,8 % та особи вікової групи від 25 до 40 років, що становила 39,4 %. Частка учасників НПФ вікової групи старше 55 років становить 14,5 %, вікової групи до 25 років — 6,3 %.

Одним із основних якісних показників, які характеризують систему НПЗ, є сплачені пенсійні внески. Станом на 30.09.2011 року сума пенсійних внесків становила 1060,2 млн грн., що на 4,9 % більше, ніж на кінець другого кварталу 2011 року (або на 49,9 млн грн.).

Метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян. Тому стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ.

Загальна вартість доходу, отриманого від інвестування пенсійних активів, станом на 30.09.2011 року становила 519,7 млн грн., або 48,7 % від суми залучених внесків, збільшившись протягом третього кварталу 2011 року на 6,7 млн грн., або на 1,3 %. Поки що суттєвим фактором, що стримує зростання інвестиційного доходу НПФ, є незначний обсяг залучених пенсійних внесків для забезпечення можливості здійснення диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти.

За результатами третього кварталу 2011 року переважними напрямками інвестування пенсійних активів є: цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (13,6 %), в облігації підприємств — резидентів України (18,5 %), в акції українських емітентів (21,6 %), проте основним напрямком інвестицій являються депозити в банках (31,6 % інвестованих активів).

Структура інвестиційного портфеля НПФ передбачена законодавством, а саме:

— Закон України № 1058 "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування";

— Закон України № 1057 "Про недержавне пенсійне забезпечення".

Відповідна структура активів НПФ представлена в табл. 2.

Загальний обсяг активів, сформованих пенсійними фондами, станом на 30.09.2011 року становить 1 306,4 млн грн. Усього за третій квартал 2011 року активи недержавних пенсійних фондів зросли на 3,2 % (або на 40,5 млн грн.)

Найпопулярнішими серед населення є такі НПФ:

— "Соціальний стандарт" — чиста вартість активів складає 21 619,12 тис. грн., кількість вкладників 5 492 осіб;

Таблиця 2. Законодавчі вимоги до складу та структури активів обов'язкової та добровільної накопичувальних пенсійних систем

Актив	Закон № 1058	Закон № 1057
Грошові кошти, банківські депозитні рахунки, ощадні сертифікати	50%	50%
Цінні папери, погашення та отримання доходу за якими гарантовано КМУ	50%	50%
Цінні папери, погашення та отримання доходу за якими гарантовано Радою Міністрів АРК		20%
Облігації місцевих позик	10%	
Корпоративні облігації резидентів	40%	40%
Іпотечні облігації резидентів	40%	40%
Іпотечні сертифікати резидентів		
Акції резидентів	40%	40%
Цінні папери, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав	20%	20%
Акції та облігації іноземних емітентів	20%	
Об'єкти нерухомості		10%
Банківські метали	5%	10%
Інші активи		5%

— "Україна" — чиста вартість активів складає 39 449,20 тис. грн., кількість вкладників 5 074 осіб;

— "Перший національний відкритий пенсійний фонд" — чиста вартість активів складає 150 054,00 тис. грн., кількість вкладників 6 1688 осіб;

— "Європа" — чиста вартість активів складає 22 161,96 тис. грн., кількість вкладників 134 701 осіб [9].

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження виділимо головні причини повільного розвитку НПФ: низькі доходи населення; нерозвиненість фондового ринку та, як наслідок, брак фінансових інструментів, які гарантували б компенсацію інфляційних процесів; відсутність реальних інструментів реінвестування пенсійних активів у розвиток підприємств вкладників; відсутність досвіду практичної роботи та недостатня кількість кваліфікованих кадрів; недостатній професійний і функціональний рівень у роботі НПФ представників супутніх професій; низька поінформованість населення та потенційних підприємств-вкладників про можливість та переваги пенсійної реформи, незнання принципів і цілей діяльності фондів; стереотипи недовіри; складне і дороге програмне забезпечення для обслуговування клієнтів НПФ.

Позитивним чинником, що сприяє розвитку НПФ, є те, що пенсійне забезпечення, яке фінансується роботодавцем, є досить сильним мотиваційним фактором, який стимулює роботу працівників. Однією з причин занепаду системи НПФ на даному етапі є зниження обсягів виробництва основних видів промислової продукції, спричинене наслідками фінансово-економічної кризи, що зумовило зниження активності інвестиційної діяльності, що, в свою чергу, негативно впливає на рівень дохідності пенсійних активів. Неприятлива ситуація, що склалася на фондовому ринку внаслідок кризи, призвела до того, що більшість недержавних пенсійних фондів не спроможні забезпечити дохідність вкладень вище рівня інфляції, однією з причин даного явища є те, що на фінансовому ринку практично недо-

статньо інструментів, які могли б забезпечити достатній рівень диверсифікації активів залучених фондами.

Також одним із чинників, що гальмують розвиток НПФ, є недостатня зацікавленість та навіть недовіра громадян новій системі пенсійного страхування, недосконалість нормативно-правової бази функціонування недержавних пенсійних фондів.

Для подальшого розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення, а також стимулювання його інвестиційної функції необхідно реалізувати низку заходів нормативно-правового та організаційного характеру, таких як: завершення пенсійної реформи, введення в дію другого рівня системи пенсійного забезпечення; створення єдиної системи контролю за діяльністю ринку НПЗ; впровадження єдиної системи обліку пенсійних внесків; впровадження гнучкіших вимог до диверсифікації активів НПФ; розширення напрямів інвестування пенсійних активів; сприяння залученню активів від фізичних осіб шляхом розробки механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг; зменшення ставки оподаткування пенсійних виплат з метою підвищення привабливості ринку недержавного пенсійного забезпечення; сприяння розвитку нових інструментів інвестування; проведення заходів популяризації системи недержавного пенсійного забезпечення серед населення України; реалізація заходів щодо захисту коштів учасників системи накопичувального пенсійного забезпечення від знецінення, втрат та інших ризиків з метою посилення довіри населення до системи накопичувального пенсійного забезпечення; впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності для НПФ; розробка механізмів поглиблення захисту прав іноземних інвесторів з метою залучення фінансових активів НПФ інших країн.

Література:

1. Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 47—48. — 372 с. 2.
2. Лузгіна Л. Недержавні пенсійні фонди: чи є майбутнє? / Л. Лузгіна // Вісник ПФУ. — 2009. — № 3. — С. 18—19.
3. Версаль Н.І. Недержавні пенсійні фонди: становлення та перспективи розвитку в Україні / Н.І. Версаль, Ю.М. Мороз // Формування ринкових відносин в Україні. — 2006. — № 9. — С. 132—139.
4. Ганаковська Д. Перспективи розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні / Д. Ганаковська // Регіональна економіка. — 2006. — № 4. — С. 207—212.
5. Ю.С. Смоляр, Г.М. Терещенко. Особливості інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід і вітчизняна практика / Ю.С. Смоляр, Г.М. Терещенко // Фінанси України. — 2008. — № 3. — С. 43—51.
6. В. Поворозник. Щодо реалізації інвестиційного потенціалу недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / В. Поворозник // Відділ економічної та соціальної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/December2009/14.htm>.
7. Ю. Вітка. Правове регулювання відносин між недержавним пенсійним фондом, вкладниками та учасниками [Електронний ресурс] / Ю. Вітка // Україна фінансова

інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. — Режим доступу до порталу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/037.htm.

8. Аналітична записка "Щодо основних напрямів інвестування пенсійних активів обов'язкової накопичувальної системи". Електронний ресурс. — Режим доступу до порталу: <http://dokument.pp.ua/2011/06/29/dosvd-ta-perevagi-nederzhavnogo-pensynogo-strahuvannya-zabezpechennya.html>

9. Inderst G. Pension Fund Investment in Infrastructure // OECD Working Papers on Insurance and Private Pensions. — 2009. — № 32. — OECD publishing, © OECD.

10. Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України. — Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf__l_kv_2011.pdf

11. Момотюк Л.Є. Роль недержавних пенсійних фондів у системі пенсійного забезпечення // Фінанси України. — 2006. — № 5. — С. 71—77.

12. Зеленко В.А. Сучасні пенсійні системи країн пострадянського простору і досвід України // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 8 (86). — С. 159—166.

13. Левченко В. Недержавні пенсійні фонди на фінансовому ринку: сучасний стан та тенденції розвитку // Фінансовий ринок України. — 2006. — № 7 (33). — С. 23—28.

14. Недержавні пенсійні фонди. Огляд основних положень законодавства про недержавне пенсійне забезпечення. — К.: Асоціація адміністраторів недержавних пенсійних фондів України, 2004. — 126 с.

15. Лазебна М. Деякі питання формування ефективної системи недержавних пенсійних фондів / М. Лазебна // Формування ринкових відносин в Україні. — 2003. — № 10. — С. 91—94.

16. Малий Р. Діяльність недержавних пенсійних фондів (зарубіжний досвід) / Р. Малий // Формування ринкових відносин в Україні. — 2005. — № 8. — С. 68—70.

17. Ніколаєва С. Становлення та сучасний стан небанківських фінансових інститутів в Україні / С. Ніколаєва, І. Каракулова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — Т. 19. — С. 288—297.

18. Демченко М. Сучасний стан та проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні / М. Демченко // Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — № 20.9. — С. 161—168.

19. Леонов Д., Ковальова Н. Прогнозування впливу накопичувального пенсійного фонду та недержавних пенсійних фондів на розвиток економіки (питання методології) // Ринок цінних паперів України. — 2007. — № 7—8. — С. 99—116.

20. Харитонова Н. Недержавне пенсійне страхування працівників / Н. Харитонова // Все про бухгалтерський облік. — 2008. — № 39. — С. 14—17.

21. Сальнікова Т. Недержавна пенсія — головне надійність / Т. Сальнікова // Вісник ПФУ. — 2008. — № 6. — С. 20—21.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2012 р.